

Основні психологічні підходи до дослідження творчої активності особистості

Honcharova L.A. The main psychological approaches to the study of the personality creative activity / L.A. Honcharova // Problems of Modern Psychology: Collection of research papers of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, G.S. Kostyuk Institute of Psychology at the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine / edited by S.D.Maksymenko, L.A.Onufriieva. – Issue 25. – Kamianets-Podilsky: Aksioma, 2014. – P. 73-82.

Л.А.Гончарова. Основні психологічні підходи до дослідження творчої активності особистості. Статтю присвячено розгляду основних підходів до дослідження творчої активності особистості. Нагальність дослідження визначається тим, що питання творчої активності є актуальним та недостатньо розкритим, а творча активність є одним із найменш визначених понять психологічної науки. Враховуючи різноманітність наукових підходів дослідження творчої активності та неоднозначність наукового визначення самого поняття, в межах нашого дослідження надано визначення творчої активності, як самодостатньої форми активності особистості та кінцевої мети адаптаційних процесів. Основними підходами дослідження творчої активності у віковій та педагогічній психології визначено суб'єктний, діяльнісний, особистісно-діяльнісний, емпіричний, андрогогічний, семіотичний та діялісно-семіотичний підходи. Зроблено висновок, що для вияву творчої активності людей похилого віку найбільш дієвим є суб'єктний підхід дослідження творчої активності особистості в межах «творчогеронтологічного» напрямку акмеологічного аспекту розвитку людини. Результатом нашого теоретичного дослідження стало виявлення можливості дослідження творчої активності людей похилого віку в межах суб'єктного підходу за допомогою психолого-педагогічного впливу завдяки включенню людей похилого віку в різноманітні види цілеспрямовано організованої тематичної творчої діяльності з урахуванням пізнавальних, емоційно-вольових та фізичних можливостей особистості, використовуючи їх для участі в процесі творчої діяльності.

Ключові слова: творчість, активність, творча активність, діялісний підхід, суб'єктний підхід, самореалізація, саморозвиток, похилий вік.

Л.А.Гончарова. Основные психологические подходы к исследованию творческой активности личности. Стаття посвящена рассмотрению основных психологических подходов к исследованию творческой активности личности. Необходимость исследования определяется тем, что вопрос творческой активности актуален и недостаточно раскрыт, а творческая активность есть одним из наименее определённых понятий психологической науки. Учитывая разнообразие научных подходов исследования творческой активности и неоднозначность научного определения самого понятия, в рамках нашего исследования определяем творческую активность, как самодостаточную форму активности личности и конечной цели адаптационных процессов. Основными подходами к исследованию творческой активности в возрастной и педагогической психологии определены субъектный, деятельностный, личностно-деятельностный, эмпирический, андрогогический, семиотический и деятельностно-семиотический подходы. Сделан вывод, что для выявления творческой активности людей пожилого возраста наиболее действенным есть субъектный подход исследования творческой активности личности в рамках «творческогеронтологического» направления акмеологического аспекта развития человека. Результатом теоретического исследования стало выявление возможности исследования творческой активности людей пожилого возраста в рамках субъектного подхода путём психолого-педагогического влияния включением в разнообразные виды целенаправленно организованной тематической творческой деятельности с учётом познавательных, эмоционально-волевых и физических возможностей личности, используя их для участия в процессе творческой деятельности.

Ключевые слова: творчество, активность, творческая активность, деятельностный подход, субъектный подход, самореализация, саморазвитие, пожилой возраст.

Постановка проблеми. Різні аспекти дослідження творчої активності особистості розглядаються у працях Б. Ананьєва, Д. Богоявленської, Л. Виготського, Дж. Гілфорда, В. Дружиніна, С. Максименка, Я. Пономарьова, С. Сисоевої [4; 9]. У наукових поглядах на творчу активність особистості є загальні риси, такі як розуміння її складною якістю особистості з акцентуванням уваги на ініціативі творчого суб'єкта та неповторного індивідуального образу, пошуків і відкриття нового. Та багато невирішених проблем психології творчості залишається в межах вікової та педагогічної психології, як-от питання походження, структури й розвитку творчої активності, діагностики особливостей креативності особистості на різних етапах онтогенезу, педагогічного керування творчим процесом.

Аналіз останніх досліджень. Актуальність теми дослідження пов'язана з сучасними уявленнями про неперервність розви-

тку особистості впродовж життя та демографічне старіння населення, що привело світ до пошуків стратегій оптимізації шляху з розробкою програм розвитку особистості літніх. Питання розвитку людей похилого віку досліджували вчені (Л. Анциферова, Г. Крайг, О. Краснова, А. Лидерс, І. Малкина-Пих, М. Єрмолаєва та ін.) [4; 8]. Останні розробки у цьому напрямку (О. Березіна, В. Наумова, Н. Єрмак, А. Копитін та ін.) [4; 8] розкривають питання творчого потенціалу літніх і їх життєвих ресурсів, та питання творчої активності малодосліджене.

Постановка завдання. Завданням статті є розгляд творчої активності особистості та основних підходів до її дослідження. **Метою** статті є визначення підходів до дослідження творчої активності людей похилого віку.

Виклад основного матеріалу. Творча активність є складною, багатогранною і багатофункціональною психологічною складовою особистості. Теоретичні дослідження розглядають творчу активність у двох аспектах: як стихійний процес творення нового і як сукупність властивостей особистості, які забезпечують її залучення у цей процес а також в єдності двох сторін. Частина поняття пов'язана з дефініцією «творчість», як комплексом якостей і властивостей особистості, що сприяє повній реалізації її творчого потенціалу та виявляється в оригінальному, своєрідному мисленні й емоційності, яку вищу форму людської діяльності визначено «як людською діяльністю, що породжує якісно нове, чого ніколи раніше не було і має суспільно-історичну цінність у вузькому сенсі, та як будь-яку практичну або теоретичну діяльність людини, в якій виникають нові (принаймні, для суб'єкта діяльності) результати (знання, рішення, способи дії, матеріальні продукти) [1, с. 153]. Поняття «активність» походить від латинського «activus» – діяльний, розкриваючи діяльнісне відношення людини до світу й здатність до суспільно значимих перетворень матеріального й духовного середовища; проявляється у творчій діяльності, вольових актах, спілкуванні. У структурі активності виділяють якісно різні рівні – репродуктивний і творчий. Репродуктивна (відтворювальна) активність характеризується прагненням зрозуміти, запам'ятати запропонований матеріал, достатнім рівнем енергії і відтворенням за зразком, копіюванням, шаблонним і стереотипним повтором, тоді як творча активність характеризується прагненням не лише глибоко проникнути в сутність явищ і їх взаємозв'язків, але і перенести отримані знання і способи діяльності в нові, незнайомі умови, самостійно знайти вирішен-

ня проблеми. Загалом під «творчою активністю» вбачають готовність перетворення, продуктивної трансформації дійсності з умінням самостійного здійснення, як складний, багатогранний і багатофункціональний психологічний компонент особистості, окремі аспекти якого відображено у підходах до її визначення: як якості особистості (Ш. Генелін, В. Максакова) [7]; як специфічної потреби особистості (Л. Божович), як творчої діяльності (М. Данилов, М. Махмутов) [9]. У працях Д. Богоявленської, І. Редковець, Г. Щукіної [9] творча активність є «найвищим рівнем пізнавальної активності учнів» [9, с. 18], що обумовлює «внутрішню тенденцію до ефективного творчого процесу, самовираження відносно оточуючого світу» [9, с. 19]. Творча активність у Ю. Мороз [9], – «це стійка інтегративна якість, одночасно притаманна й самій особистості, і її діяльності, що виражається в цілеспрямованій єдності потреб, мотивів, інтересів і дій, що характеризуються усвідомленим пошуком творчих ситуацій, що відбувається за допомогою спілкування, навчання, виховання і самовиховання» [9, с. 11]. «Творча активність, сенсотворчість і осмислення реальності є центральними динамічними компонентами вищої форми творчості – творчого бачення, яке являє собою вищу форму творчості, що вільно включає такі констатуючі його форми творчої активності, як творча діяльність, рішення проблем, творчий діалог і самоактуалізація, породжуючі нові унікальні сенси» [7, с. 2].

За змістом і спрямованістю існуючі дослідження творчої активності об'єднані у групи: *концептуальні* [2; 9], орієнтовані на розробку загальнопсихологічних теорій творчості на основі інтеграції соціально значущих результатів дослідження творчої особистості та її активності; *генетико-психологічні* [7], спрямовані на виявлення особливостей творчої активності та здатності до різних видів продуктивної діяльності творчої особистості як системи розвитку в онтогенезі. У теорії діяльності творча активність особистості розглядається як здатність самостійно визначати предмет діяльності та яка діяльність здійснюватиметься й які психічні структури розвиватимуться (О. Леонт'єв, С. Рубінштейн, В. Лозова та ін.) [9]. Сутністю *діяльнісного підходу* є діяльність, спрямована на створення духовних і матеріальних цінностей, де людська діяльність, активність, пізнання – внутрішнє підґрунтя творчості, що розглядається [1; 2; 5] в особистісному та процесуальному аспектах, розкриваючи вищий якісний рівень, зміст і сутнісну якість діяльності на вищому рівні активності.

Провідним у дослідженні творчої активності особистості [2; 4; 8] є *особистісний підхід*, пов'язаний з ідеями поваги до особистості, партнерства, співробітництва, діалогу, під яким вбачають: синтез напрямів психолого-педагогічної діяльності навколо її головної мети – особистості, як пояснювальний принцип, що розкриває механізм особистісних новоутворень; принцип свободи особистості в освітньому процесі; опору на відповідні особистісні якості: основні потреби, направленість особистості, ціннісні орієнтації, життєві плани, настанови, домінуючі мотиви діяльності тощо; побудова особистісного підходу розглядається як цілісний психолого-педагогічний процес у єдності своїх елементів, зі специфічними цілями, змістом, технологією (А. Брушлінський, Є. Ісаєв, В. Слободчиков та ін.) [2; 10]. Ідеями особистісного підходу є визнання особистісної цінності, унікальної неповторності, здатності до творчої самореалізації, самоактуалізації з використанням методико-діагностичних засобів цілісного пізнання особистості, розвитку її здібностей, якостей. У межах підходу є положення про природний універсальний механізм творчості людини без вікових меж з гуманізацією освітнього процесу, спрямованого на формування духовних і практичних цінностей творчої особистості [9]. В. Слободчиков та Є. Ісаєв бачать [10] людину по своїй сутності суб'єктом психічної активності, розвиваючись до «свідомого діяча і у цьому сенсі вільного, здатного цілеспрямовано перетворювати внутрішній і зовнішній світ за своїми власними законами» [10, с. 142]. А. Брушлінський вбачає творенням «здатність ініціювати і втілювати початково практичну діяльність, спілкування, поведінку, пізнання та інші види специфічної активності (творчої, норовливої і вільної), досягати необхідних результатів» [2, с. 3].

Т. Куликова у дослідженні особливостей *суб'єктного* підходу [5] зазначає, що «людською специфікою суб'єкта є обставина вирішення задачі самовдосконалення, вирішення протиріччя між тим, що він є сам (його цілі, мотиви, домагання і т.д.) і об'єктивними (соціальними) чинниками, в процесі розрішення якого суб'єкт виробляє певний спосіб організації своєї життєдіяльності. Людина як суб'єкт життєдіяльності – це суб'єкт змін і розвитку основних умов свого буття. В ширшому сенсі суб'єкт розуміється як творець свого власного життя» [5, с. 6], при вирішенні задач у навчанні, самовизначенні, самовизнанні та подоланні перешкод власного розвитку. На думку В. Лозової існує «діалектична єдність особистісного і діяльнісного підходів у пси-

хології» [6, с. 96]. Якщо особистісний підхід вимагає визнання особистості як продукту соціально-культурного розвитку, носія культури, її унікальності, інтелектуальної та моральної свободи, права на повагу, що передбачає опору на природний процес саморозвитку здібностей, самовизначення, самореалізацію, самоствердження, створення для цього відповідних умов, то діяльнісний підхід спрямований на таку організацію суб'єкта, в якій би він був активним у пізнанні, праці, спілкуванні, своєму особистісному розвитку. Загальним в *особистісно-діяльнісному* підході є створення умов для розвитку і саморозвитку особистості людини, реалізація відповідальності за результати процесу, побудова відповідних до рівня розвитку особистості видів діяльності на основі діалогу та співробітництва.

У дослідженні творчої активності як творчої самореалізації Ю. Мороз [9] обрав послідовний багатовимірний *емпіричний системний підхід*, де головним критерієм результату дослідження виступає реальне підвищення вірогідності творчої активності, виявивши внутрішні психологічні закономірності творчої активності для розробки стратегії активізації творчого потенціалу старшокласників. Актуальним у науці є вияв творчої активності в межах соціально-психологічної концепції неперервності навчання протягом життя [4; 8] за сприяння *андрагогічного підходу*. На наш погляд, наукою не розкрито аспект усвідомлення особистістю в похилому віці потреби в творчій реалізації досвіду відносин зі світом, придбаного на попередніх етапах розвитку, який вчені розглядають як особистісний ресурс (Л. Анциферова, М. Єрмолаєва; Е. Еріксон) [4; 8] або особистісний потенціал (Д. Леонт'єв) [4; 9]. У похилому віці використання набутого особистісного ресурсу [8] ускладнено наростаючою безпорадністю, невизначеністю, зниженням рівня рефлексивності, де внаслідок уповільнення фізіологічних та психічних процесів, існує нагальна потреба збереження повноцінного функціонування загального механізму психіки, виокремленого С. Максименком, а саме – опрідметнення, який являє собою форму власне творчої активності [9, с. 17].

Аналіз досліджень з проблеми становлення й самовизначення особистості в похилому віці (Б. Анан'єв, В. Франкл, К. Абульханова-Славська, Л. Анциферова, В. Слободчиков, Н. Шахматов, В. Чудновський, Н. Александрова, Є. Рибалко, А. Бодальов та ін.) [4; 8] вказує на те, що позиція людини в похилому віці є потенціалом підвищення рівня свого розвитку і необхідною умовою для творчих можливостей. Інший підхід до проблеми віро-

гідності розвитку особистості надано А. Деркач і Є. Сайко [3], як самореалізований «вихід» людини в соціум та потребу представити себе в ньому в творчій дієвості, що є способом накопичення суб'єктного потенціалу активності [3], де самореалізація мотивує саморозвиток й на кожному етапі життєвого шляху, лише певний рівень саморозвитку в розвитку індивіда забезпечує актуалізацію здатності його самореалізації [9]. Тому, на наш погляд, в похилому віці надбання сенсу свого життя, переживання його цінності й унікальності, осмислення й усвідомлювання величезного життєвого досвіду: стосунків зі світом, самопізнання, саморегуляції, самоорганізації та неповторності й екзистенційної кінечності пройденого життєвого шляху, пробуджують в людині похилого віку потребу прояву творчої активності, як подальшій самореалізації.

Вчені (Л. Анциферова, А. Бодальов, Л. Рудкевич, А. Деркач, Є. Сайко) [4; 8] розглядають самоорганізацію як перетворюючу, трансформуючу здатність, рушійну силу до формування системи уявлень своїх творчих можливостей соціуму, котра дозволяє досягти найвищих результатів самореалізації в якості суб'єкта свого життя й підійти до нового рівня саморозвитку [3], що [8, с. 56] «являє собою акмеологічний аспект творчого розвитку людини», й на наш погляд, його «*творчогеронтологічний*» напрямом. Дослідження творчої особистості в похилому віці (Л. Анциферова, Г. Крайг, О. Краснова, О. Березіна, А. Лідерс, І. Малкіна-Пих, М. Єрмолаєва, В. Наумова, Н. Єрмак) [4; 8] вказують, що досягнення особистістю самореалізації й творчої активності у похилому віці може відбуватися шляхом психолого-педагогічного впливу (оптимізації), в межах *суб'єктного підходу* [3], як системи творчих відносин з оточуючим середовищем, вбачаючи людину як суб'єкта і творця культури [3], де культура розглядається [8, с. 74] на основі *діяльнісного* (К. Клакхон) і *семіотичного* (Л. Уайт; Ю. Лотман) підходів, що визначають здатність особистості до створення і використання символічнознакових комплексів, що пов'язують її з суспільно-історичною практикою [4; 8], в яких доведено необхідність урахування мотивації, установок, комунікативних, пізнавальних, емоційно-вольових та фізичних можливостей особистості з використанням для процесу творчої діяльності.

Висновки. Враховуючи різноманітність наукових підходів дослідження творчої активності та неоднозначність поняття, визначаємо *творчу активність* як самодостатню форму активності особистості, спрямовану на реалізацію цільових та смисло-

вих аспектів власного життя, що проявляється на предметному, символічному, соціальному й духовному рівнях, відображаються у вигляді продуктивної творчої діяльності, творчого рішення проблеми, творчого діалогу і самореалізації, як кінцевої мети адаптаційних процесів. В дослідженні творчої активності людей похилого віку найдієвішим є суб'єктний підхід в «творчогеронтологічному» напрямку акмеологічного аспекту розвитку.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. До перспективних напрямів досліджень відносимо організацію дослідження психологічних чинників розвитку творчої активності людей похилого віку та програмування розвитку творчої активності літніх людей.

Список використаних джерел

1. Большой психологический словарь / под ред. В. П. Зинченко, Б. Г. Мещерякова. 3-е изд. – СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2006. – 672 с.
2. Брушлинский А. В. Проблема субъекта в психологической науке / А. В. Брушлинский // Психол. журн. – М. – 1993. – № 6 – С. 137–146.
3. Деркач А. А. Деятельность как основание акмеологического развития субъекта и надситуативная активность субъекта как действенный фактор её развития / А. А. Деркач, Е. В. Сайко // Мир психологии: научн.-публицист. вестн. – М. – 2008. – № 2. – С. 193-204.
4. Копытин А. И. Системная арт-терапия: теоретическое обоснование, методология применения, лечебно-реабилитационные и дестигматизирующие эффекты: дис... д-ра мед. наук: 19.00.04 / Алексей Иванович Копытин: – СПб., 2010. – 311 с.
5. Куликова Т. И. Проблема субъектного подхода к развитию личности современного подростка: [Электронный ресурс] / Т. И. Куликова. 2007. – Режим доступа: <http://pws-conf.ru/nauchnaya/lss/359/7998.html>.
6. Лозова В. С. Стратегічні питання сучасної дидактики / В. С. Лозова // Розвиток педагогічної і психологічної науки в Україні. – Ч.1. – Харків: ОВС, 2002. – 139 с.
7. Марков С. Л. Особистісні механізми смислотворчості: [Електронний ресурс] / С. Л. Марков. 2013. – Режим доступу: <http://www.geniusrevive.com/ru/25.html>.[†]
8. Наумова В. А. Оптимизация личностного ресурса на этапе поздней зрелости: дис.... канд. психол. наук: 19.00.13 / Ва-

- лентина Александровна Наумова. – П.-Камчатский, 2013. – 209 с.
9. Мороз Ю. В. Психологічні чинники розвитку творчої активності старшокласників: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец.19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Ю. В. Мороз. – К., 2004. – 19 с.
 10. Слободчиков В. И. Психология развития человека / В. И. Слободчиков, Е. И. Исаев: – М.: Изд-во Ексмо, 2000. – 347 с.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Bol'shoj psihologicheskij slovar' / pod red. V. P. Zinchenko, B. G. Meshherjakova. 3-e izd. – SPb.: Prajm-EVROZNAK, 2006. – 672 s.
2. Brushlinskij A. V. Problema sub#ekta v psihologicheskoy nauke / A. V. Brushlinskij // Psihol. zhurn. – М. – 1993. – № 6 – S. 137-146.
3. Derkach A. A. Dejatel'nost' kak osnovanie akmeologicheskogo razvitija sub#ekta i nadsituativnaja aktivnost' sub#ekta kak dejstvennyj faktor ejo razvitija / A. A. Derkach, E. V. Sajko // Mir psihologii: nauchn.-publicist. vestn. – М. – 2008. – № 2. – S. 193-204.
4. Kopytin A. I. Sistemnaja art-terapija: teoreticheskoe obosnovanie, metodologija primenenija, lechebno-reabilitacionnye i destigmatizirujushhie jeffekty: dis...d-ra med. nauk: 19.00.04 / Aleksej Ivanovich Kopytin. – SPb., 2010. – 311 s.
5. Kulikova T. I. Problema sub#ektnogo podhoda k razvitiju lichnosti sovremennogo podrostka: [Elektronnyj resurs] / T. I. Kulikova. 2007. – Rezhim dostupu: <http://pws-conf.ru/nauchnaya/lss/359/7998.html>.
6. Lozova V. S. Strategichni pitannja suchasnoï didaktiki / V. S. Lozova // Rozvitok pedagogichnoï i psihologichnoï nauki v Ukraïni. – Ch.1. – Harkiv: OVS, 2002. – 139 s.
7. Markov S. L. Osobistisni mehanizmi smislotvorchosti [Elektronnyj resurs] / S. L. Markov. 2013. – Rezhim dostupu: <http://www.geniusrevive.com/ru/25.html>.
8. Naumova V. A. Optimizacija lichnostnogo resursa na jetape pozdnej zrelosti: dis...kand. psihol. nauk: 19.00.13 / Valentina Aleksandrovna Naumova. – П.-Камчатский, 2013. – 209 с.
9. Moroz Ju. V. Psihologichni chinniki rozvitku tvorchoï aktivnosti starshoklasnikiv: avtoref. dis. na zdobuttja nauk.

stupenja kand. psihol. nauk: spec.19.00.07 «Pedagogichna ta vikova psihologija» / Ju. V. Moroz. – K., 2004. – 19 s.

10. Slobodchikov V. I. Psihologija razvitija cheloveka / V. I. Slobodchikov, E. I. Isaev: – M.: Izd-vo Eksmo, 2000. – 347 c.

L.A. Honcharova. The main psychological approaches to the study of the personality creative activity. The article is devoted to the investigation of the main psychological approaches to the study of the personality creative activity. The urgency of the study is determined by the fact that creative activity is relevant and not well-developed and creative activity is one of the least defined concepts of psychological science. Taking into consideration the variety of research approaches to the study of the creative activity and ambiguity of the scientific definition of the term, within our study we provide the definition of the creative activity as a self-sufficient form of the personality's activity and the ultimate goal of adaptation processes. One of the main approaches to the study of the creative activity in the age and educational psychology there have been defined the subjective, action, personality-action, empirical, androholical, semiotic and action-semiotic approaches. It is concluded that in order to show the creative activity of the people of old age, the most effective approach is the subjective one of the study of the personality creative activity within the «creative-gerontological» direction of acmeological aspect of human development. The result of our theoretical study was the identification of the possibility of the study of the old people creative activity within the subjective approach using psychological and pedagogical impact including people of old age in different kinds of purposefully organized thematic creative activities based on cognitive, emotional and volitional and physical capabilities of the personality, using them to participate in the process of creativity.

Key words: creativity, activity, creative activity, action approach, subjective approach, self-realization, self-development, old age.

Отримано: 18.08.2014 р.